

УДК 316.752.4

Молодцов Олександр Володимирович

професор кафедри державного
управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського
національного технічного університету нафти і газу,
доктор наук з державного управління, доцент

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНО- ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито основні проблеми формування європейської культурно-інституціональної ідентичності України з погляду понять інституціональної культури, інституціонального капіталу інфраструктури культурно-інституціональної ідентичності держави.

Ключові слова: європейська культурно-інституціональна ідентичність, інституціональна культура, інституціональний капітал, культурно-інституціональна інфраструктура.

Молодцов А. В. Проблема формирования европейской культурно-институциональной идентичности Украины

Аннотация. В статье раскрыты основные проблемы формирования европейской культурно-институциональной идентичности Украины с точки зрения понятий институциональной культуры, институционального капитала инфраструктуры культурно-институциональной идентичности государства.

Ключевые слова: европейская культурно-институциональная идентичность Украины, институциональная культура, институциональный капитал, культурно-институциональная инфраструктура.

Molodsov A. V. The problem of the formation of European cultural and institutional identity of Ukraine

Annotation. The article deals the basic problems of formation of European cultural and institutional identity Ukraine in terms of the concepts of institutional culture, institutional capital and institutional infrastructure of cultural identity of the state.

Keywords: European cultural and institutional identity of Ukraine, institutional culture, institutional capital, cultural and institutional infrastructure.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Європейська ідентичність може розглядатися в різних контекстах. Наприклад, у контексті розуміння європеїзації як процесу поширення європейських норм, цінностей, практик економічного чи політичного управління, як процесу адаптації окремої країни до загального політичного курсу та виконання наднаціональних вимог ЄС. Дехто розглядає європейську ідентичність як інституціональний процес втрати національної ідентичності [1] або процес, комплементарний до національної ідентичності [9, с. 65].

У межах подібних досліджень формуються різні підходи та визначення європейської ідентичності. Ми не будемо прив'язуватися до будь-яких із них, оскільки підходи та визначення залежать від конкретних дослідницьких завдань. Наша проблема формулюється як проблема формування європейської культурно-інституціональної ідентичності України. Під останнім поняттям ми будемо розуміти ступінь подібності українських публічноуправлінських та суспільних практик відповідним європейським практикам на основі високого рівня (європейської) інституціональної культури. Відсутність подібних практик в Україні засвідчує про несформованість культурно-інституціональної ідентичності європейського типу. Розуміння цієї проблеми в поняттях інституціональної парадигми створює системну основу для проведення в Україні ефективних інституціональних реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування інституціональної парадигми для дослідження різнопланових проблем стало повсюдним явищем. Вітчизняні наукові розробки такої тематики здійснювалися головним чином на основі напрацювань зарубіжних теоретиків нового інституціоналізму Дж. Б'юкенена, Т. Веблена, Д. Норта та інших. Ми також застосуємо цю парадигму для розкриття проблеми формування європейської культурно-інституціональної ідентичності, залишаючись в рамках розуміння євроінтеграції як стратегії проведення реформ в Україні [4]. У цьому розумінні методологічним орієнтиром для нас постає зв'язок інституціональних процесів з культурою та традиціями, на який вказують окремі автори, що проводять дослідження на основі нової інституціональної методології [5; 7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні ми поки що не спостерігаємо серйозних спроб розглянути євроінтеграційні процеси в контексті формування відповідної культурно-інституціональної ідентичності в Україні. Несформованою залишається концептуальна основа такого підходу. По сьогодні він є одним з найменш опрацьованих з погляду теорії публічного управління.

Формулювання цілей статті. Мета нашої статті – розкрити проблему формування культурно-інституціональної ідентичності України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи феномен європейської культурно-інституціональної ідентичності України, маємо пам'ятати, що подібність інституціональних практик може виникнути за умови подібності соціальної структури і культурних традицій, які завжди визначаються певним динамічним історичним контекстом. Зрозуміло, що вже на цьому рівні аналізу можна дійти висновку про значний розрив в ідентичності Європи та України, усунення якого потребуватиме довготривалого історичного процесу. Тому, можливо, слід було б віддати перевагу терміну *ідентифікація*, ураховуючи статичність терміна *ідентичність*.

Ідентифікація, результатом якої має бути ідентичність, охоплює динамічні, процесуальні аспекти її формування. Розвиток останньої полягає в синтезі різних ідентифікацій, з якими стикається людина – від ідентифікації з окремими людьми, з малими і великими соціальними спільнотами, до інтеграції в інституціональну систему ідентичності, сформовану в межах певної території (країни, сукупності країн, інституціональні практики яких є або поступово стають подібними). Слід пам'ятати, що вся система в цілому, а не окремі інститути, підтримує інституціональні практики та їх подібність. Для наочного подання цього твердження пошлемося на приклад інституту демократії, який не можна уявити лише як сукупність демократичних організацій. Сам факт їх функціонування ще не є ознакою демократії, оскільки остання реалізується через систему демократичних практик, що пронизують все суспільство та інтегрує його в те, що деякі дослідники називають «демократичним розумом суспільства». Згідно з інституціональним підходом цей розум може функціонувати у складній системі інститутів, правил, стимулів і стримувань як єдино визнаного типу гри (взаємодії).

Інституціональна практика формується на основі інституту як такого. Тому розгляд проблематики формування культурно-інституціональної ідентичності слід починати з його утворення. Інституціоналісти виокремлюють декілька

послідовних етапів цього процесу: 1) виникнення суспільної потреби, задоволення якої вимагає управлінських дій; 2) формування загальних цілей; 3) формування соціальних норм і правил діяльності інституціонального суб'єкта; 4) визначення процедур реалізації норм і правил; 5) інституціоналізація норм і правил на основі визначених процедур, тобто їх інсталяцію в практичну діяльність; 6) установлення системи санкцій для підтримки визначених норм і правил; 7) створення системи статусів і ролей, що охоплюють всіх без винятку членів інституту. Зазначені етапи можуть бути зведені до трьох основних взаємопов'язаних елементів, що мають забезпечити системність інституціонального підходу. Це цілі, технології і ресурси. Вони мають бути об'єднані в цілісний механізм, функціонування якого безпосередньо залежатиме від рівня інституціональної культури. Саме в цьому ракурсі слід розглядати проблему культурно-інституціонального чинника, що забезпечує ефективність діяльності інститутів.

Перший елемент – інституціональна місія – формулюється, як правило, громадянським суспільством. Згодом вона конкретизується та отримує формальне нормативно-правове визначення на рівні законодавства. Другий елемент будь-якого інституту – це інституціональна технологія (набір правил, процедур та алгоритмів), призначена для досягнення цілей створюваного інституту. Інституціональна технологія визначається відповідними офіційними органами влади, як правило, за участі громадського сектору. Насамкінець останній елемент інституціонального підходу – це ресурси, що дають змогу реалізовувати інституціональні технології. У такий спосіб формальна структура, підкріплена цілями, технологіями та ресурсами утворює власне інститут, реалізація місії якого включається в реальне культурно-інституціональне середовище.

Культурно-інституціональне середовище надає процесам, що відбуваються в суспільстві, певної сталості та ціннісного наповнення. Пояснення цього факту слід шукати через осмислення сучасного суспільства як складної системи, якій властиві не тільки загальні ринкові закони, але й закономірності психологічних,

ментальних, генетичних, інерційних та інших процесів [6, с.122]. Без культурного компонента неможливо зрозуміти особливості механізмів функціонування інститутів в Україні, причини успішності чи неуспішності їх місії. Так само безперспективним може виявитися планування інституціонального розвитку з погляду формування європейської ідентичності, яка, на думку прибічників європеїзації України, постає зразком будь-яких суспільних практик. Наприклад, як інструмент європеїзації для сфери публічного управління пропагується інституціональна практика «доброго місцевого та регіонального врядування», яку тим не менш не вдається реалізувати в Україні вже більше десятка років, незважаючи на її офіційне визнання та декларації щодо готовності до її впровадження [11].

Культура часто трактується як процес хабітуалізації – формування комплексу звичок, які є оплотом стабільності будь-якого процесу. Закони, правителі й інститути можуть змінюватися, але культура залишається тією ж, – стверджує американський вчений Ч. Локхарт [12, с. 92–9]. Це, зокрема, пояснює інертність зміни старих інститутів на нові, що імпортуються з Європи. Таким чином, ми не можемо оцінювати ефективність інституту без оцінки ролі культурного компоненту інституціональної системи. Саме він виконує роль стабілізатора та важливого показника якості функціонування системи. На такий зв'язок, зокрема, вказує Ю. Оболенський, який ототожнює культуру інституту державної служби з рівнем державницького розвитку системи управління, у якому професіоналізм, компетентність, моральні принципи державних службовців мають втілювати цей рівень, створювати умови для найефективнішого її впливу на реальне життя громадян [2].

Розвиток інститутів з точки зору культури буде коректним для будь-яких інституціональних систем. Інституціональна культура постає фактично основним чинником і показником інституціональної еволюції. Зростання організаційних структур і можливостей інституту є вторинним. Воно вказує, по суті, на ступінь спроможності інституту виконувати інституціональну місію та покладені на нього функції, використовуючи наявні ресурси та технології. У

цьому сенсі сам факт юридичного оформлення інституту (структури) та його функцій є недостатньою умовою його успішності. Необхідним є наявність високої культури, рівень якої, по суті, є параметром *інституціонального капіталу*. Останній вимірюється якісними показниками професійної, технологічної (в інституціональному сенсі), організаційної видів культури, що регулюють внутрішню та зовнішні взаємодії, впливають на процес ухвалення рішень. Інституціональний капітал виникає як синергетичний ефект взаємодії всіх видів нематеріального капіталу – соціального, інтелектуального, інформаційного, організаційного, що діє в рамках певного культурно-символічного простору. Вагомим показником інституціонального капіталу є також рівень громадянської освіти, яка формує у членів суспільства знання про функції уряду та інших інститутів держави, про права та обов'язки громадян перед державою, про основні складники національної самоідентифікації.

Інституціональний капітал держави – це ступінь розвитку провідних інститутів, серед яких перевага, на наш погляд, має бути надана політичному, правовому, ідеологічному, освітньо-професійному інститутам. Якщо ми сприймемо поняття інституціонального капіталу як елемента методології, то зрозуміємо, що, наприклад, шлях ефективної боротьби з корупцією в Україні нам слід прокладати не стільки через створення додаткових структур і функцій (законів, комісій та інших структур), а через налагодження системно-інституціонального підходу (що також є вираженням інституціональної культури), який має передбачити серед багатьох інших складників і формування потрібного рівня інституціональної культури, що робить структуру ефективною в досягненні поставлених цілей. Сьогодні в інституціональній системі України спостерігаємо недостатній рівень культури, що виявляється передусім у сфері публічноуправлінської діяльності.

Пояснювальна схема формування культурно-інституціональної ідентичності на певній території полягає в такій формулі. Вона формується та відтворюється в певній суспільній інфраструктурі на основі встановлення логічного зв'язку на лінії «суспільство – культура – соціальні інститути –

соціальні страти – організації – малі групи – індивід». У цьому логічному ланцюжку ми виокремлюємо як значущі такі основні складники інфраструктури, що можуть сформувати європейську культурно-інституціональну ідентичність: спільна історична пам'ять, ринок, конкуренція, партнерство, корпоративне мислення, спільні стандарти демократії, спільні стандарти «доброго врядування», спільний наднаціональний культурно-символічний простір, спільний інформаційно-комунікативний простір, гомогенність освіти, єдине (толерантне) сприйняття багатокультурності та національних ідентичностей. Окремо можна виділити такий складник, як усвідомлення населенням своєї належності до території Європи (європейського простору). У сучасних дослідженнях проблема територіальної ідентичності людини, її самоідентифікація з певною територією є наріжним каменем соціально-психологічного поділу на «своїх» і «чужих» [3, с. 80]. Ця інфраструктура, що підтримується у країнах ЄС, забезпечує інтеграційні процеси та високі показники якості інститутів, якими є їх ефективність і легітимність, сталість діяльності структур і в цілому – інституціональний порядок.

Відсутність подібної інфраструктури в Україні є бар'єром імпорту європейських інститутів. Сьогодні нам важко віднайти переконливі успішні приклади формування європейської ідентичності. Навпаки, Україна демонструє головним чином невдале перейняття європейських інституціональних практик: ринок – базар; конкуренція – монополія; партнерство – клієнтелізм; чесність влади – корумпованість тощо. Сьогоднішня українська інституціональна практика, орієнтована на ліберально-демократичну конституційно-правову доктрину та засадничі принципи класичного капіталізму, потрапила в пастку демократизації (чим більше демократії, тим більше безладу). Вона спричинила деформалізацію норм взаємодії суб'єктів різних рівнів публічного управління та секторів суспільства.

Набутий досвід імпорту європейських інститутів актуалізує таку методологічну вимогу: при створенні якісних інститутів з орієнтацією на європейські зразки – спочатку формувати інфраструктуру внутрішньодержавної,

а вже потім європейської ідентичності. Очевидно, не зайвим буде нагадати про те, що процес творення внутрішньодержавної ідентичності України перебуває ще в ембріональній фазі. Свідченням цього є, зокрема, культурно-символічна, інформаційно-комунікаційна та ментальна диференційованість регіонів України, що сприяє регіональному роз'єднанню країни. У цьому розумінні інституціоналізм справедливо стверджує, що наявні в кожному суспільстві інститути мають забезпечувати згуртування суспільства в державу-націю [8, с. 206].

Аналіз цих питань, зрозуміло, виходить за рамки цього дослідження. Контекст проблематики нашої статті змушує привернути увагу передусім до подвійного (формального та неформального) характеру формування культурно-інституціональної європейської ідентичності. Подвійність цього процесу означає, що його не можна планувати лише як створення формальних структур, подібних до європейських. Одночасно з цим потрібно виокремлювати проблему культурно-інституціонального уподібнення європейських та українських практик. Мета такого уподібнення полягає в піднесенні соціокультурного рівня інституціоналізації політичних, економічних, правових та інших практик згідно з європейським зразком культурно-інституціональної ідентичності, у якій формальна сторона процесу не розходиться з неформальною.

Деформалізація інституціональних правил відбувається на тлі переважання авторитарних методів суб'єктів політико-адміністративної діяльності, що реалізуються на тлі декларацій про демократію. Ігнорування демократичних правил у політичній, економічній, інформаційно-комунікативній сферах діяльності спирається на приховану опортуністичну поведінку, орієнтовану на персональну доцільність, часто з прихованою оглядкою на комерційну чи іншу вигоду. При цьому нормою стає порушення етичних стандартів і принципів соціальної та економічної справедливості тощо. Інституціональна культура Української держави пов'язує інституціонально-політичну та економічну системи з вузькокорпоративними інтересами; створює інституціональні пастки; постійно відтворює подвійну (формальну та неформальну) інституціоналізацію

публічно-владних відносин, за якої діють подвійні стандарти у вирішенні суспільних проблем.

Низький рівень інституціонального капіталу України перешкоджає становленню економічних, публічно-управлінських практик партнерського (європейського) типу. Сформована вже культура конфронтації, якій властиві закриті (ієрархічні) організаційні системи з бюрократичними управлінськими формами. Основна етична цінність цієї культури – чиношанування (ієрархія), базовий морально-психологічний принцип – конформізм. Культура конфронтації перетворила економічні та політичні відносини в закриту систему асиметричних мережевих структур з елементами корпоративно-кланової солідарності публічної влади та бізнесу. У цих відносинах переважають позиції великого бізнесу, ігноруються як державні, так і місцеві регіональні інтереси.

Висновки з даного дослідження. Вищесказане дає підстави стверджувати, що деформалізація правил взаємодії основних інституціональних суб'єктів, їх опортуністична поведінка, подвійність етичних стандартів, елементи клановості характеризують стан низької готовності Української держави до запровадження європейських практик, передусім у сфері публічної управлінської діяльності. Ці чинники заважають відкриттю перспектив формування європейської культурно-інституціональної ідентичності України. Першочерговим завданням у цьому сенсі є побудова інфраструктури культурно-інституціональної ідентичності, подібної до європейської.

Перспективи подальших розвідок. Після тривалого періоду трансформаційних перетворень в Україні стає зрозумілим, що ігнорування культурно-інституціонального чинника призводить до принципово неправильного розуміння функціонування всього інституціонального механізму, а в реальній практиці – до створення інститутів-симуляторів у різних сферах суспільної діяльності. Проаналізувати це явище плануємо в подальшому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяш В. І. Сучасні національні держави в умовах глобалізаційних процесів / В.І. Андріяш // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 11. – С. 91–93.
2. Державна служба : навч. посібник / О. Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2003. – 344 с. Електронний ресурс : <http://studentbooks.com.ua/content/view/1236/76/1/0/>
3. Долматов І. В. Територіальна свідомість та ідентичність як чинники державності / І. В. Долматов // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apdp.in.ua/v36/15.pdf>. – Назва з екрану.
4. Друзенко Г. Євроінтеграція як стратегія внутрішніх реформ: нотатки для нового уряду / Г. Друзенко // Юстиніан. – 2006. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2351>. – Назва з екрану.
5. Институциональная политология: Современный институционализм и политическая трансформация России / под ред. С. В. Патрушева. – М.: ИСП РАН, 2006. – 600 с.
6. Институциональные проблемы эффективного государства / под ред. В. В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 372 с.
7. Кирдина С. Г. X- и Y-экономики: институциональный анализ / С. Г. Кирдина. – М. : Наука, 2004. – 256 с.
8. Ковбасюк С. В. Институциональный подход в государствоведении / С. В. Ковбасюк // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 29 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apdp.in.ua/v29/41.pdf>. – Назва з екрану.
9. Махній М. Незвичайна антропологія : науково-популярний курс / Махній М. – Чернігів: ЧНПУ, 2011. – 188 с.
10. Пелагеша Н. Є. Європейська ідентичність: зміст, функції, механізми формування / Н. Є. Пелагеша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Pelagesha.pdf. – Назва з екрану.
11. Утрехтська декларація про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін Рада Європи; Декларація, Міжнародний документ від 17.11.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_a16. – Назва з екрану.
12. Lockhart C. Political Culture and Political Change / C. Lockhart // Culture Matters : Essay in Honor of Aaron Wildavsky. – Boulder, CO : Westview Press, 1997. – P. 91–104.

Statement of the problem. European identity can be seen in different contexts. For example, in the context of understanding the process of Europeanization as spread European norms, values, practices, economic or political governance as a process of adaptation to the overall individual country policies and implementation of supranational European Union requirements. Some consider a European institutional identity as the loss of national identity or process, complementary to national identity.

Urgency. Within such studies formulated various approaches and definitions of European identity. We will not be tied to any of them as approaches and definitions depend on specific research objectives. Our problem is formulated as a problem of formation of European cultural and institutional identity Ukraine. By this concept we understand the degree of similarity Ukrainian public management and social practices

relevant European practices based on a high level of European institutional culture. The lack of such practices in Ukraine shows immaturity of cultural and institutional identity of European type. Understanding this problem in terms of the institutional paradigm creates the basis for a system of Ukraine in effective institutional reforms.

The purpose of this article – to reveal the problem of forming cultural and institutional identity Ukraine.

The purpose of the article – consider European integration processes in the context of relevant cultural and institutional identity in Ukraine; define the conceptual framework of this approach.

Summary. Considering the phenomenon of European cultural and institutional identity Ukraine, we have to remember that the similarity of institutional practices may be subject to similarity of social structure and cultural traditions that have always defined a certain dynamic historical context. It is clear that at this level of analysis we can conclude that a significant gap in the identity of Europe and Ukraine, the removal of which will require long-term historical process.

Conclusion and outcomes. Deformalization basic rules of interaction of institutional actors, their opportunistic behaviour, the duality of ethical standards, elements of cronyism characterize the low state of readiness of the Ukrainian state to introduce European practices, especially in the public administrative activity. These factors impede the opening term of European cultural and institutional identity Ukraine. The first priority in this regard is to build institutional infrastructure of cultural identity, similar to the European one.